

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ
ЗАКЛАД

«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

Центральноукраїнський інститут

(Назва навчального підрозділу)

Кафедра правознавства

(Повна назва кафедри, циклової комісії)

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: “Господарський процес”
на тему: Судові дебати та ухвалення рішення

Студента(ки): Разумович С.В.

(прізвище та ініціали)

курсу: 4

групи: ІН16-9-22Б1П

напряму підготовки (спеціальності) Право

Спеціалізації: Право

Керівник: доцент кафедри правознавства,
к.і.н., Демешко Ю.О.

(посада, вчене звання, науковий ступінь,
прізвище та ініціали)

м. Кропивницький – 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретико-правові засади судових дебатів та ухвалення судового рішення.....	6
1.1. Поняття та значення судових дебатів у судовому процесі.....	6
1.2. Історичний розвиток інституту судових дебатів.....	7
1.3. Правова природа судового рішення та його місце у системі правосуддя.....	8
Розділ 2. Нормативно-правове регулювання судових дебатів та ухвалення рішення.....	10
2.1. Конституційні засади судочинства і принципи змагальності сторін..	10
2.2. Норми процесуального законодавства щодо судових дебатів.....	11
2.3. Вимоги до ухвалення та оформлення судових рішень.....	12
2.4. Гарантії законності й обґрунтованості судового рішення.....	13
Розділ 3. Процесуальний порядок проведення судових дебатів.....	15
3.1. Підготовчий етап і послідовність проведення дебатів.....	15
3.2. Учасники судових дебатів, їх права та обов'язки.....	17
3.3. Підсумкове слово обвинуваченого: сутність та вага	21
Розділ 4. Порядок ухвалення та проголошення судового рішення.....	24
4.1. Етапи ухвалення судового рішення.....	24
4.2. Вимоги до змісту, структури й мотивувальної частини рішення.....	26
4.3. Процедура проголошення рішення та його правові наслідки.....	29
ВИСНОВКИ.....	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	36

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення рівня правової культури судочинства, забезпечення об'єктивності та законності судових рішень, а також удосконалення процесуальної регламентації стадії судових дебатів.

На сучасному етапі реформування судової системи України особливого значення набуває впровадження європейських стандартів справедливого суду та практики ЄСПЛ, що вимагає переосмислення ролі судових дебатів у формуванні внутрішнього переконання суду.

Крім того, актуальним є впровадження цифрових технологій у судовий процес, зокрема електронного суду, відеоконференцій, електронного документообігу, що безпосередньо впливає на порядок проведення дебатів і ухвалення судових рішень.

Отже, дослідження питань правового регулювання, логіки та структури дебатів, порядку ухвалення та проголошення судових рішень має не лише теоретичне, але й практичне значення для подальшого вдосконалення національної системи правосуддя.

Мета і завдання дослідження. Метою курсової роботи є комплексне дослідження теоретико-правових і процесуальних засад судових дебатів та ухвалення судового рішення в Україні, визначення їх значення в системі правосуддя та формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Розкрити поняття, зміст і правову природу судових дебатів.
2. Дослідити історичні етапи становлення інституту судових дебатів.
3. Визначити нормативно-правові засади проведення судових дебатів та ухвалення судових рішень.

4. Проаналізувати порядок і логіку проведення дебатів, права та обов'язки їх учасників.
5. Розкрити вимоги до змісту, структури й мотивувальної частини судового рішення.
6. Дослідити процедуру проголошення судового рішення та його правові наслідки.
7. Оцінити вплив практики ЄСПЛ на національне судочинство.
8. Запропонувати шляхи вдосконалення процесуального законодавства та використання цифрових технологій у судовій діяльності.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення правосуддя, зокрема під час проведення судових дебатів і ухвалення судових рішень.

Предметом дослідження є теоретико-правові засади, нормативно-правове регулювання, процесуальний порядок і практичні аспекти проведення судових дебатів та ухвалення судових рішень.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема: діалектичний метод – для аналізу розвитку інституту судових дебатів і судових рішень; системно-структурний метод – для визначення взаємозв'язку елементів судового процесу; порівняльно-правовий метод – для зіставлення національного законодавства з нормами міжнародного права та практикою ЄСПЛ; формально-юридичний метод – для дослідження змісту правових норм, що регулюють дебати та ухвалення рішень; аналітичний метод – для оцінки практики національних судів і формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Наукова новизна. Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до дослідження судових дебатів і ухвалення судового рішення як єдиної правової категорії, що забезпечує реалізацію принципу справедливого суду. У роботі систематизовано норми національного законодавства та

міжнародних актів, а також запропоновано напрями вдосконалення процесуального регулювання з урахуванням цифровізації судового процесу.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОВИХ ДЕБАТІВ ТА УХВАЛЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

1.1. Поняття та значення судових дебатів у судовому процесі

Судові дебати є заключною частиною судового розгляду, під час якої сторони, їхні представники, прокурор, потерпілий, цивільний позивач чи відповідач мають можливість узагальнити результати судового слідства, проаналізувати зібрані докази, надати суду власну правову оцінку встановлених обставин і висловити свої думки щодо вирішення справи по суті.

Відповідно до положень ст. 364 Кримінального процесуального кодексу України та ст. 193 Цивільного процесуального кодексу України, судові дебати є обов'язковою складовою судового розгляду і проводяться після дослідження доказів. Їх метою є забезпечення реалізації принципів змагальності та рівності сторін у процесі, що передбачено ст. 129 Конституції України [6, с. 193].

Сутність судових дебатів полягає у можливості кожної сторони відкрито та вільно висловити свою позицію щодо результатів розгляду справи. Учасники процесу в дебатах не подають нових доказів, а лише узагальнюють уже наявні, формуючи логічно послідовну аргументацію. Саме на цьому етапі відбувається реалізація психологічного впливу на суд, формування переконання щодо правильності тієї чи іншої позиції.

Значення судових дебатів полягає в тому, що вони:

- гарантують дотримання принципу змагальності сторін;
- сприяють повному і всебічному розгляду справи;
- забезпечують реалізацію права на захист і на справедливий суд;
- створюють умови для формування внутрішнього переконання

суду щодо винесення законного й обґрунтованого рішення.

Отже, судові дебати виконують функцію підсумкового аналізу всіх матеріалів справи та мають важливе значення для забезпечення верховенства права, об'єктивності й справедливості судового розгляду.

1.2. Історичний розвиток інституту судових дебатів

Інститут судових дебатів має тривалу історію, що бере свій початок у глибоку давнину. Уже в Стародавній Греції та Римі дебати були важливою частиною судового процесу. Давньогрецький суд – геліея – надавав сторонам можливість виголошувати промови перед суддями, намагаючись переконати їх у своїй правоті. Саме в цей період зароджується судова риторика, а судова промова розглядається як мистецтво переконання.

У Стародавньому Римі судові дебати стали ще більш формалізованими. Відомі оратори, зокрема Цицерон, підкреслювали важливість логічної аргументації, емоційного впливу та морального авторитету промовця у формуванні судового рішення. Судова промова розглядалася як спосіб відстоювання справедливості, а не лише інтересів сторони.

У середньовічний період інститут дебатів поступово втрачає своє значення через домінування інквізиційного процесу, у якому вирішальну роль відігравав суддя, а не сторони. Змагальність і публічність поступилися місцем письмовому та таємному розгляду справ [4, с. 149].

Поновлення значення судових дебатів відбулося в епоху буржуазних реформ XVIII–XIX століть. Зокрема, Судові статuti Російської імперії 1864 року, які поширювалися і на українські землі, запровадили відкритий, усний і змагальний судовий процес. Судові дискусії були визначені як обов'язкова частина судового розгляду, що сприяла утвердженню принципу гласності.

У радянський період судові дебати зберігалися формально, однак їх реальне значення часто знижувалося через ідеологічний контроль і залежність судової влади. Проте навіть тоді дебати залишалися етапом, який

надавав можливість сторонам висловити свою позицію, а суду – почути аргументи обох сторін.

У сучасній Україні інститут судових дебатів розвивається відповідно до демократичних принципів правосуддя. Конституція України (ст. 129) прямо гарантує змагальність сторін і свободу у наданні доказів. Процесуальні кодекси (ЦПК, КПК, ГПК, КАС) деталізують порядок проведення дебатів визначаючи послідовність виступів, тривалість, права та обов'язки учасників. Таким чином, інститут судових дебатів набув сучасного змісту, що відповідає міжнародним стандартам правосуддя, закріпленим у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 6).

1.3. Правова природа судового рішення та його місце у системі правосуддя

Судове рішення є завершальним актом судового розгляду і формою реалізації судової влади. Відповідно до ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України, судове рішення повинно бути законним і обґрунтованим, прийнятим іменем України. Воно виражає державну волю у конкретній справі та має обов'язкову силу для всіх учасників процесу [3, с. 133].

З правової точки зору судове рішення є індивідуальним актом застосування права, який установлює конкретні правові наслідки для сторін – відновлює порушене право або відмовляє в задоволенні позову. Воно має такі ознаки:

- владний характер, оскільки приймається судом як органом державної влади;
- обов'язковість виконання на всій території України;
- законність і мотивованість, що забезпечують його легітимність;
- стабільність і остаточність, адже рішення набирає законної сили після закінчення строків на оскарження.

Судове рішення – це не лише процесуальний підсумок розгляду справи, а й ключовий елемент системи правосуддя, який утілює принцип верховенства права. Воно має важливе соціально-правове значення, оскільки забезпечує правову визначеність, справедливість і довіру громадськості до суду.

У доктрині права судове рішення розглядають як акт тлумачення і застосування норм права до конкретних життєвих обставин. Як зазначає український дослідник В. Т. Малярєнко, «судове рішення є результатом інтелектуальної та вольової діяльності суду, спрямованої на встановлення істини у справі та реалізацію завдань правосуддя».

У системі правосуддя судове рішення виконує також функцію правової стабілізації – воно завершує конфлікт і переводить його з площини суперечки в площину правовідносин, урегульованих державою. У цьому полягає його ключова роль у забезпеченні правопорядку та довіри до судової влади.

РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВИХ ДЕБАТІВ ТА УХВАЛЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

2.1. Конституційні засади судочинства і принципи змагальності сторін

Судочинство в Україні ґрунтується на засадах, закріплених у Конституції України, яка визначає суд як основну форму реалізації судової влади. Згідно зі статтею 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування цих функцій іншим органам або особам не допускається.

Однією з ключових конституційних засад судочинства є принцип змагальності сторін, закріплений у п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України, де вказано, що «судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін та свободи у наданні ними суду своїх доказів і у доведенні їх переконливості перед судом» [4, с. 144].

Змагальність є проявом демократичного характеру судового процесу і гарантує, що кожна сторона має рівні процесуальні можливості для відстоювання своєї позиції. Саме у судових дебатах цей принцип реалізується найповніше: сторони можуть вільно висловлювати свої аргументи, аналізувати докази, висловлювати правові висновки та пропозиції щодо ухвалення рішення.

Конституційні принципи судочинства мають системний характер. Вони включають:

- верховенство права (ст. 8 Конституції України);
- рівність усіх учасників процесу перед законом і судом;
- гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- забезпечення права на захист;

- незалежність і безсторонність суддів.

Зазначені принципи конкретизуються у процесуальному законодавстві – Цивільному процесуальному кодексі (ЦПК), Кримінальному процесуальному кодексі (КПК), Господарському процесуальному кодексі (ГПК) та Кодексі адміністративного судочинства (КАС).

Таким чином, конституційні засади судочинства є основою нормативного регулювання інститутів судових дебатів і ухвалення судових рішень, визначаючи їх демократичний і правозахисний характер.

2.2. Норми процесуального законодавства щодо судових дебатів

Порядок проведення судових дебатів детально врегульовано процесуальними кодексами України, які визначають послідовність виступів сторін, зміст їхніх промов, права та обов'язки учасників цього етапу судового розгляду. Відповідно до статті 193 Цивільного процесуального кодексу України, після завершення дослідження доказів суд переходить до судових дебатів. У дебатах першими виступають позивач і його представник, потім – відповідач, треті особи, а в разі участі у справі прокурора – він виступає після сторін.

Учасники дебатів мають право аналізувати надані суду докази, обґрунтовувати свої доводи та висловлювати пропозиції щодо застосування відповідних норм права. Суддя має право обмежити час виступу, однак лише з метою забезпечення процесуальної рівності сторін [10, с. 173].

Згідно зі статтею 364 Кримінального процесуального кодексу України, судові дебати є завершальним етапом судового розгляду. У них беруть участь прокурор, потерпілий, цивільний позивач та його представник, цивільний відповідач і його представник, захисник, обвинувачений.

Прокурор у своїй промові оцінює докази, встановлені під час судового слідства, визначає правову кваліфікацію дій обвинуваченого та висловлює

думку щодо міри покарання. Захисник і обвинувачений, у свою чергу, мають право спростовувати доводи обвинувачення та наполягати на виправданні або пом'якшенні відповідальності.

Особливістю кримінальних дебатів є надання останнього слова обвинуваченому (ст. 365 КПК України), що є гарантією дотримання його права на захист. Судові дебати у господарському та адміністративному судочинстві у господарському процесі (ст. 216 ГПК України) і адміністративному процесі (ст. 195 КАС України) дебати також виступають заключним етапом судового розгляду. Учасники спору висловлюють позицію щодо доведеності обставин справи, правильності застосування норм права та законності вимог чи заперечень [7, с. 190].

Таким чином, усі процесуальні кодекси України забезпечують єдність правового регулювання інституту судових дебатів. Незалежно від виду судочинства, дебати мають спільну мету – надати сторонам можливість переконати суд у своїй правовій позиції.

2.3. Вимоги до ухвалення та оформлення судових рішень

Судове рішення є актом реалізації судової влади, тому до його змісту, форми та порядку ухвалення закон встановлює чіткі вимоги. Відповідно до ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України, суд ухвалює рішення іменем України, на підставі повного та всебічного з'ясування обставин справи, оцінки доказів і відповідно до закону. Рішення повинно бути законним і обґрунтованим. Законність рішення означає, що воно має бути прийняте з дотриманням усіх вимог матеріального та процесуального права. Обґрунтованість – це наявність у рішенні логічного, мотивованого викладу судових висновків, які спираються на докази, досліджені під час судового розгляду.

Структура судового рішення. Згідно з процесуальними кодексами, судові рішення має містити:

1. Вступну частину – дані про суд, склад суду, сторін, предмет спору.
2. Описову частину – короткий зміст позовних вимог, заперечень сторін, зібраних доказів.
3. Мотивувальну частину – обґрунтування судом своїх висновків, аналіз доказів і норм права.
4. Резолютивну частину – безпосереднє вирішення справи (задоволення або відмова в позові), порядок і строк оскарження.

Аналогічні вимоги містяться у ст. 374 КПК України (вирок суду), ст. 233 ГПК України, ст. 246 КАС України [8, с. 83].

Форма і зміст судового рішення. Рішення оформлюється письмово, підписується суддею або колегією суддів. У разі колегіального розгляду рішення ухвалюється більшістю голосів. Суддя, який не погоджується з рішенням, має право викласти окрему думку, що долучається до матеріалів справи.

Таким чином, нормативні вимоги до ухвалення і оформлення судового рішення спрямовані на забезпечення його законності, обґрунтованості й справедливості, що є невід’ємною частиною демократичного правосуддя.

2.4. Гарантії законності й обґрунтованості судового рішення

Гарантії законності судового рішення – це система правових та організаційних засобів, спрямованих на забезпечення ухвалення судом рішень, що відповідають вимогам закону та засадам справедливості.

До таких гарантій належать:

1. Незалежність суддів (ст. 126 Конституції України) – судді підкоряються лише закону, а втручання в їхню діяльність заборонене.

2. Право на апеляційне і касаційне оскарження – забезпечує перевірку законності рішення вищими судовими інстанціями (ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

3. Процесуальні гарантії – обов’язковість мотивування рішень, дотримання правил доказування, публічність процесу.

4. Фіксація судового процесу технічними засобами – гарантує достовірність процесуальної інформації (ст. 247 ЦПК України).

5. Відповідальність суддів за незаконні рішення – передбачена ст. 126 Конституції України та ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Міжнародним стандартом у цій сфері є стаття 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою кожен має право на справедливий і публічний розгляд своєї справи незалежним і безстороннім судом [11, с. 63]. Законність та обґрунтованість судового рішення також забезпечуються вимогами до його мотивування. У своїй практиці Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що відсутність належного обґрунтування судового рішення є порушенням права на справедливий суд (справа “Серявін та інші проти України”, 2010 р.).

Таким чином, гарантії законності судового рішення є важливим елементом правового механізму захисту прав і свобод людини, забезпечують довіру до судової системи та підвищують ефективність правосуддя в Україні.

РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ДЕБАТІВ

3.1. Підготовчий етап і послідовність проведення дебатів

Судові дебати є заключним етапом судового розгляду, який розпочинається після завершення дослідження доказів. Вони виконують функцію підсумкового аналізу матеріалів справи та слугують важливим засобом реалізації принципів змагальності сторін і гласності судочинства [14, с. 172].

Відповідно до статті 193 Цивільного процесуального кодексу України, судові дебати проводяться після того, як суд визнає дослідження доказів закінченим. Суддя оголошує про перехід до дебатів, роз'яснює порядок їх проведення, послідовність виступів і тривалість промов. Такий підготовчий етап має забезпечити організованість та процесуальний порядок цього етапу судового розгляду.

1. Підготовчий етап проведення дебатів

Підготовка до судових дебатів включає:

- завершення дослідження доказів, їх оцінку судом та учасниками процесу;
- оголошення суддею про початок дебатів;
- надання сторонам можливості підготуватися до виступів;
- роз'яснення судом прав та обов'язків учасників на цій стадії;
- визначення послідовності виступів.

Підготовчий етап має важливе значення, адже саме він забезпечує рівність сторін у реалізації свого права на виступ, визначає рамки змагальності та впорядковує судовий процес.

Згідно з ч. 2 ст. 193 ЦПК України, судові дебати проводяться в такій послідовності:

1. Виступ позивача або його представника;
2. Виступ відповідача або його представника;
3. Виступ третіх осіб, якщо вони беруть участь у справі;
4. Виступ прокурора, якщо він є учасником процесу;
5. Репліки сторін (за необхідності).

У кримінальному судочинстві порядок дебатів встановлений ст. 364 КПК України. Першим виступає прокурор, який підтримує обвинувачення, потім потерпілий або його представник, після чого – захисник та обвинувачений. У господарському та адміністративному процесах (ст. 216 ГПК України, ст. 195 КАС України) порядок аналогічний: першим виступає позивач, потім – відповідач, після чого суд надає слово іншим учасникам справи.

2. Послідовність проведення судових дебатів

Після оголошення судом про початок дебатів кожна сторона має право виступити з промовою, яка складається з таких частин:

- вступної, де коротко викладаються позиція та суть спору;
- аналітичної, у якій аналізуються докази, наводяться юридичні аргументи, порівнюються доводи опонентів;
- висновкової, у якій формулюється прохання до суду (задовольнити позов, відмовити в позові, виправдати, змінити кваліфікацію тощо).

Після виступів сторін суд може надати учасникам право на репліку – коротку відповідь на промову іншої сторони. Репліка сприяє уточненню позицій та підсилює елемент змагальності [12, с. 83].

Суд, у свою чергу, не втручається у зміст виступів, однак має право припинити промову, якщо вона виходить за межі предмета спору або містить образливі висловлювання. Завершується стадія дебатів наданням останнього слова (у кримінальному процесі – обвинуваченому, у цивільному – позивачу

або відповідачу). Після цього суд видається до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або вироку.

Таким чином, процесуальний порядок проведення судових дебатів є чітко визначеним законодавством і забезпечує реалізацію демократичних засад судочинства, зокрема рівності сторін, гласності та безсторонності суду.

3.2. Учасники судових дебатів, їх права та обов'язки

У судових дебатах беруть участь усі сторони судового процесу, а також інші учасники, які мають процесуальний інтерес у справі. Залежно від виду судочинства, до складу учасників можуть входити:

- у цивільному процесі – позивач, відповідач, їхні представники, треті особи, прокурор (ст. 193 ЦПК України);
- у кримінальному процесі – прокурор, потерпілий та його представник, цивільний позивач і відповідач, обвинувачений, захисник (ст. 364 КПК України);
- у господарському процесі – сторони спору, їхні представники, прокурор, треті особи (ст. 216 ГПК України);
- в адміністративному процесі – позивач, відповідач (суб'єкт владних повноважень), треті особи, представники, прокурор (ст. 195 КАС України) [8, с. 150].

Учасники судових дебатів користуються комплексом процесуальних прав, що гарантують рівність можливостей та ефективну реалізацію принципу змагальності. Основні права визначені процесуальними кодексами та включають:

1. Право на виступ у судових дебатах. Кожен учасник має можливість висловити суду свої доводи та міркування.

2. Право аналізувати докази. Сторони можуть узагальнювати результати судового слідства, порівнювати докази, вказувати на їхню достовірність чи недопустимість.

3. Право оцінювати дії опонента. Кожна сторона має можливість реагувати на позицію іншої сторони, спростовувати доводи або виявляти суперечності.

4. Право посилатися на норми права. Учасники мають право цитувати законодавство, судову практику, рішення Верховного Суду, ЄСПЛ тощо.

5. Право на репліку. За рішенням суду учасники можуть виступити з короткою відповіддю на аргументи іншої сторони.

6. Право на захист від порушення процесуального порядку. Якщо одна зі сторін порушує регламент або допускає образи, інша сторона може просити суд про втручання.

Ці права забезпечують не лише формальну, але й фактичну можливість впливати на результат судового розгляду [9, с. 149].

Обов'язки учасників судових дебатів

Поряд із правами закон покладає на учасників дебатів і певні обов'язки, що випливають із принципів процесуального права:

- дотримуватися поваги до суду та інших учасників процесу;
- висловлюватися у межах предмета розгляду, не торкаючись питань, не пов'язаних із суттю справи;
- не розголошувати таємницю нарадчої кімнати та інформацію, що містить охоронювану законом таємницю;
- дотримуватися регламенту виступів, встановленого судом.

Порушення цих обов'язків може призвести до дисциплінарних або процесуальних наслідків – наприклад, позбавлення слова чи оголошення попередження судом.

Роль суду у забезпеченні рівності учасників. Суддя або колегія суддів під час дебатів відіграють арбітражну роль. Вони забезпечують дотримання процесуального порядку, рівність сторін та повагу до учасників процесу. Суд не має права висловлювати ставлення до змісту промов чи впливати на позицію сторін, оскільки це може створити упереджене враження [8, с. 143].

Разом з тим суд має право:

- регулювати тривалість виступів (щоб уникнути зловживань процесуальними правами);
- зупиняти промову, якщо вона суперечить етичним нормам чи не стосується предмета розгляду;
- надавати слово для реплік у встановленому порядку.

Виступ у судових дебатах є кульмінаційним моментом процесуальної діяльності сторін, оскільки саме через нього реалізується право на переконання суду у правильності власної правової позиції. На цьому етапі поєднуються логічна, правова та етична складові, що роблять судову промову не лише засобом правового аналізу, а й інструментом впливу на внутрішнє переконання судді.

Судова промова повинна мати чітку логічну структуру. Її побудова ґрунтується на загальних принципах юридичної риторики, а саме:

- послідовності викладу думок;
- логічній зумовленості кожного аргументу;
- доказовості і внутрішній узгодженості суджень;
- зв'язку між фактами та нормами права.

Як правило, судова промова складається з трьох логічних частин:

1. Вступна (експозиційна) – короткий виклад суті справи, позиції сторони, оцінка значення справи для суспільства чи конкретних осіб.
2. Аналітична (аргументативна) – найважливіша частина, у якій відбувається аналіз доказів, юридична кваліфікація фактів, посилення на норми права та судову практику.

3. Заключна (резолютивна) – формулювання висновків, узагальнення, конкретне прохання до суду щодо вирішення справи.

Така структура відображає логіку мислення юриста і забезпечує переконливість виступу. Недотримання цієї логіки може призвести до розпорошення уваги суду, суперечливості позиції або втрати аргументативної сили.

Згідно з ч. 1 ст. 193 ЦПК України, учасники дебатів повинні зосереджуватися на результатах дослідження доказів і на висновках щодо правової кваліфікації обставин справи. Отже, промова має бути побудована не навколо емоційних оцінок, а навколо аналізу доказової бази [9, с. 203].

Основними змістовими вимогами до промови є:

- достовірність викладених фактів;
- посилання на досліджені докази (показання, документи, експертизи тощо);
- правова аргументація із зазначенням конкретних статей законів;
- логічна узгодженість усіх тверджень;
- відповідність промови етичним стандартам судового процесу.

Судова промова має також риторичну функцію, тобто спрямована не лише на логічне переконання, а й на формування у суду довіри до позиції промовця. Це досягається засобами логіки, мовної культури, інтонації та аргументативної послідовності.

Залежно від ролі у процесі, виділяють кілька основних типів судових виступів:

- обвинувачувальна промова прокурора, яка містить кваліфікацію діяння, характеристику обвинуваченого, оцінку доказів і пропозицію щодо покарання (ст. 364 КПК України);
- захисна промова адвоката, спрямована на спростування доводів обвинувачення, виявлення суперечностей у доказах, пом'якшення відповідальності або виправдання підсудного;

- промова потерпілого, яка може містити елементи морально-психологічної оцінки шкоди, завданої злочином;
- цивільно-правова промова (у цивільних, господарських, адміністративних справах), що має більш аналітичний, юридичний характер.

Для ефективності судової промови важливо уникати типових логічних помилок:

- підміна понять (коли факти тлумачаться не у межах справи);
- аргументи “ad hominem” – звернення до особистих якостей опонента замість аналізу суті доказів;
- коло в доказуванні (повторення власних тверджень без посилання на факти);
- надмір емоційності, що знижує об’єктивність сприйняття судом.

Судова практика свідчить, що найбільш переконливими є виступи, побудовані на логічному ланцюгу: *факт* → *доказ* → *норма права* → *висновок*. Така структура відповідає вимогам законності та обґрунтованості судових висновків, закріплених у ст. 263 ЦПК України та ст. 370 КПК України [6, с. 145].

3.3. Підсумкове слово обвинуваченого: сутність та вага

Підсумкове слово обвинуваченого є окремим процесуальним моментом, який завершує стадію судових слухань. Його регулює стаття 365 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з якою по завершенні слухань суд надає підсудному право на останнє висловлювання. Це право є абсолютним і не може бути обмежене судом ні за змістом, ні за тривалістю [4, с. 165].

Підсумкове слово – це індивідуальна промова обвинуваченого, спрямована не стільки на юридичне обґрунтування, скільки на моральне, емоційне та людське звернення до суду. У ній підсудний може:

- висловити свою позицію щодо висунутого звинувачення;
- дати оцінку доказам, поданим під час процесу;
- розповісти про особисті обставини, які мають значення для ухвалення рішення;
- виявити каяття, якщо він визнає свою провину;
- звернутися до суду з проханням про поблагливість або виправдання.

Водночас, підсумкове слово не є доказом і не підлягає дослідженню – воно лише береться до уваги судом при формуванні внутрішнього переконання, зокрема під час визначення міри покарання або кваліфікації вчинку.

Значення підсумкового слова полягає у реалізації права обвинуваченого на захист, передбаченого ст. 63 Конституції України та ст. 42 КПК України. Це – вияв принципів змагальності, гласності та гуманізму у кримінальному судочинстві.

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що право обвинуваченого висловитися наприкінці процесу є елементом справедливого судового розгляду у значенні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (див., наприклад, рішення у справах “Пеліссарі проти Франції”, “Луценко проти України”).

Суд, вислухавши підсумкове слово, не має жодного права ставити запитання підсудному або зупиняти його виступ. Це підкреслює особливу правову природу даного етапу – він є не частиною змагального процесу, а особистим зверненням до суду, що має морально-психологічний вплив.

3. Етичні та психологічні аспекти підсумкового слова

Підсумкове слово часто має потужний емоційний і гуманістичний вплив. У ньому обвинувачений може продемонструвати щирість, каяття або,

навпаки, наполягати на своїй невинуватості. Це може вплинути на розмір покарання, оцінку обставин, пом'якшуючі чинники (ст. 66 КК України).

З погляду судової етики, підсумкове слово обвинуваченого є вираженням його людської гідності. Надання останнього висловлювання підкреслює, що навіть особа, обвинувачена у найтяжчому злочині, залишається суб'єктом права, який має можливість бути почутим.

Після виголошення підсумкового слова суд завершує судовий розгляд і відходить до нарадчої кімнати для постановлення вироку (ст. 366 КПК України). Будь-яке втручання чи обмеження цього права є суттєвим порушенням кримінального процесу, яке може стати причиною скасування вироку у вищій інстанції [7, с. 103].

Таким чином, підсумкове слово обвинуваченого є важливою гарантією справедливого судового розгляду, яка забезпечує рівновагу між владними повноваженнями суду та правом особи на самовираження і захист.

РОЗДІЛ 4. ПОРЯДОК УХВАЛЕННЯ ТА ПРОГОЛОШЕННЯ СУДОВОГО ВЕРДИКТУ

4.1. Етапи ухвалення судового вердикту

Судовий вердикт є кінцевим результатом судового розгляду та формальним вираженням правозастосовчої роботи суду. Він підсумовує змагальність сторін, оцінку доказів і висновки суду щодо встановлених обставин. Відповідно до статті 124 Конституції України, судові вердикти ухвалюються судами іменем України та є обов'язковими до виконання на всій її території.

Під ухваленням судового вердикту розуміється внутрішньо-процесуальний акт діяльності суду, спрямований на визначення остаточного висновку щодо прав та обов'язків сторін, що виникають у результаті судового розгляду. Ухвалення вердикту є кульмінацією судового процесу, оскільки саме на цьому етапі суд реалізує свої владні повноваження у сфері правосуддя.

Згідно зі ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК), суд ухвалює вердикт у нарадчій кімнаті після завершення судових слухань і заслуховування останнього слова сторін. Аналогічні положення містяться у ст. 367 Кримінального процесуального кодексу України (КПК), ст. 240 Господарського процесуального кодексу (ГПК) та ст. 243 Кодексу адміністративного судочинства (КАС) [6].

Процес ухвалення судового вердикту складається з кількох послідовних етапів, які мають як юридичний, так і логічний характер:

1) Видалення суду до нарадчої кімнати

Після завершення судових слухань головуючий оголошує, що суд залишає залу засідань для ухвалення вердикту. Це є моментом закінчення судового розгляду і початком внутрішньої діяльності суду. У нарадчій

кімнаті можуть перебувати лише судді, які брали участь у розгляді справи, а присутність сторонніх осіб заборонена (ч. 1 ст. 263 ЦПК України).

2) Обговорення результатів судового розгляду

Судді аналізують:

- фактичні обставини справи;
- досліджені докази;
- аргументи сторін, викладені у слуханнях;
- чинне законодавство;
- судову практику Верховного Суду або ЄСПЛ (як джерело тлумачення права).

Під час обговорення кожен суддя висловлює власну думку, яка повинна ґрунтуватися на внутрішньому переконанні, сформованому на основі всебічного, повного й об'єктивного дослідження доказів (ст. 94 КПК України, ст. 89 ЦПК України) [10, с. 140].

3) Голосування суддів

У колегіальному складі суддів вердикт ухвалюється більшістю голосів (ч. 3 ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Головуючий голосує останнім. Суддя, який не погоджується з вердиктом, має право викласти окрему думку, що додається до матеріалів справи, але не оголошується у залі суду.

4) Складання тексту вердикту

Після обговорення суд переходить до складання вердикту. У справах невеликої складності вердикт може бути складений та проголошений одразу після наради. У складних випадках суд може відкласти складання повного тексту, але оголошує резолютивну частину (ст. 268 ЦПК України, ст. 376 КПК України).

5) Підписання судового вердикту

Після остаточного узгодження тексту вердикту всі судді підписують його. З цього моменту він набуває юридичної сили як акт правосуддя.

6) Проголошення судового вердикту

Заключним етапом є публічне оголошення вердикту у судовому засіданні. Це гарантує гласність судового процесу та право сторін на отримання інформації про результати справи [8, с. 109].

3. Принципи ухвалення вердикту

Процес ухвалення судового вердикту ґрунтується на низці базових принципів:

- законність – вердикт має бути прийнятий з дотриманням норм матеріального і процесуального права;
- обґрунтованість – усі висновки суду повинні логічно впливати з досліджених доказів;
- справедливість і неупередженість – суд має керуватися виключно законом і внутрішнім переконанням;
- гласність – проголошення вердикту здійснюється публічно, крім випадків, визначених законом;
- виключність компетенції суду – лише суд має право вирішувати спір по суті.

Таким чином, ухвалення судового вердикту є не просто формальною дією, а завершенням усієї логічної конструкції судового процесу, що забезпечує реалізацію конституційних засад правосуддя.

4.2. Вимоги до змісту, структури й мотивувальної частини ухвали

Судова ухвала – це не лише акт правосуддя, а й документ юридичного значення, який має визначену законом структуру, зміст та форму. Вона повинна бути такою, щоб забезпечити зрозумілість для сторін, можливість її виконання та перевірки в апеляційному чи касаційному порядку.

1. Загальні вимоги до судової ухвали

Вимоги до змісту судових ухвал визначені у:

- ст. 265–270 ЦПК України – для цивільних справ;
- ст. 374–376 КПК України – для кримінальних справ;
- ст. 240–242 ГПК України – для господарських справ;
- ст. 243–246 КАС України – для адміністративних справ.

Згідно з цими нормами, судова ухвала повинна бути:

1. законною – ухваленою з дотриманням норм права;
2. обґрунтованою – ґрунтуватися на повно дослідженій доказовій базі;
3. вмотивованою – містити пояснення причин, з яких суд дійшов певних висновків;
4. справедливою – відповідати засадам верховенства права, зокрема пропорційності, добросовісності, правової визначеності.

2. Структура судової ухвали

Судова ухвала традиційно складається з чотирьох частин:

1) Вступна частина

Містить:

- назву суду, склад суду та секретаря засідання;
- дату та місце ухвалення ухвали;
- сторони у справі та предмет позову;
- відомості про представників.

Вступна частина виконує ідентифікаційну функцію – забезпечує однозначне розуміння, у якій справі й ким ухвалено ухвалу.

2) Описова частина

У ній зазначається:

- сутність позовних вимог або обвинувачення;
- позиції сторін;
- короткий виклад перебігу судового розгляду.

Ця частина повинна бути об'єктивною, без оціночних суджень, адже вона лише фіксує фактичну основу для мотивувальної частини.

3) Мотивувальна частина

Є центральною частиною судової ухвали. У ній суд:

- визначає, які факти вважає встановленими, а які – ні;
- дає оцінку доказам;
- обґрунтовує, чому приймає або відхиляє ті чи інші доводи сторін;
- зазначає норми матеріального і процесуального права, якими він керувався.

керувався.

Мотивувальна частина демонструє зв'язок між фактами і правом, що є ключовою ознакою правосуддя. Її наявність забезпечує можливість перевірки ухвали вищими інстанціями та довіру суспільства до суду [3].

4) Резолютивна частина

Містить остаточний висновок суду: задовольнити чи відмовити у позові, призначити покарання, зобов'язати до певних дій тощо. Також зазначається порядок і строк оскарження ухвали.

Резолютивна частина є владним приписом держави, обов'язковим до виконання всіма суб'єктами.

3. Вимоги до мотивувальної частини

Законодавство не лише визначає структуру мотивувальної частини, але й ставить до неї підвищені вимоги, оскільки саме вона є “серцем” судової ухвали. Зокрема:

- у мотивувальній частині повинно бути зазначено докази, на яких ґрунтуються висновки суду, і мотиви відхилення інших доказів;
- мають бути наведені норми права, застосовані судом, із поясненням причин їх застосування;
- висновки суду повинні бути логічно пов'язані з фактами справи.

Верховний Суд у своїй практиці неодноразово підкреслював, що відсутність належної мотивації або формальний підхід до викладення мотивів є істотним порушенням процесуальних норм (постанова КЦС ВС від 21.03.2019 у справі № 761/24514/17).

4. Логічна єдність ухвали

Однією з важливих вимог є внутрішня логічна єдність ухвали – відповідність між описовою, мотивувальною та резолютивною частинами. Жоден із висновків у резолютивній частині не може суперечити мотивам, викладеним раніше.

Також ухвала має бути зрозумілою і чіткою. Використання надмірно складних або нечітких формулювань може створити труднощі при її виконанні.

5. Значення мотивованої ухвали

Мотивована ухвала є проявом верховенства права і гарантією контрольованості влади суду. Вона забезпечує можливість перевірки правильності судового висновку, формує правову визначеність і довіру до судової системи.

Європейський суд з прав людини у рішенні у справі “Серявін та інші проти України” (2010 р.) наголосив, що суди зобов’язані належно обґрунтовувати свої ухвали, оскільки це є складовою права на справедливий суд [4, с. 89].

4.3. Процедура проголошення ухвали та її правові наслідки

Проголошення судової ухвали – це процесуальна дія, яка полягає у публічному оголошенні змісту ухвали судом у судовому засіданні. Ця дія є завершальною стадією судового розгляду і водночас актом реалізації принципів гласності та відкритості судочинства, передбачених статтями 6, 124 та 129 Конституції України.

Відповідно до статті 268 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК), суд після виходу з нарадчої кімнати проголошує ухвалу або її резолютивну частину негайно після ухвалення. Аналогічні норми містяться у ст. 376 Кримінального процесуального кодексу (КПК), ст. 240

Господарського процесуального кодексу (ГПК) та ст. 243 Кодексу адміністративного судочинства (КАС).

Проголошення судової ухвали має дві взаємопов'язані функції:

- інформативну, що забезпечує ознайомлення сторін і громадськості з результатами судового розгляду;
- юридичну, адже саме з моменту проголошення ухвали починають обчислюватися строки для подання апеляційної чи касаційної скарги [9, с. 150].

Таким чином, проголошення є не лише формальною процедурою, а й важливим процесуальним моментом, який визначає перехід від стадії судового розгляду до стадії виконання судової ухвали.

1. Процедура проголошення судової ухвали

Процедура проголошення судової ухвали детально регламентована процесуальним законодавством і включає такі етапи:

1) Вихід суду з нарадчої кімнати

Після завершення обговорення й підписання ухвали суд повертається до зали судового засідання. Головуючий або суддя-доповідач оголошує, що суд ухвалив ухвалу і зараз вона буде проголошена.

2) Оголошення ухвали або резолютивної частини

Як правило, суд проголошує повний текст ухвали. Однак у складних справах, якщо суд не встигає скласти мотивувальну частину в день розгляду, він може обмежитися проголошенням лише резолютивної частини (ч. 4 ст. 268 ЦПК України, ч. 3 ст. 376 КПК України).

У такому випадку повний текст ухвали повинен бути виготовлений і підписаний не пізніше п'яти днів з дня оголошення резолютивної частини (у кримінальному процесі – не пізніше п'ятнадцяти днів).

3) Роз'яснення суті ухвали

Після проголошення суд роз'яснює зміст ухвали, порядок і строки її оскарження. Це важливо для забезпечення права сторін на ефективний судовий захист (ст. 55 Конституції України).

Суд також має право надати коротке роз'яснення щодо суті ухвали, якщо сторонам або присутнім у залі щось не зрозуміло.

4) Підписання та видача копій ухвали

Згідно зі ст. 272 ЦПК України, копія судової ухвали надсилається сторонам не пізніше наступного дня після її проголошення. Якщо особа не була присутня при оголошенні, строк для оскарження починається з дня отримання копії ухвали [6, с. 144].

5) Фіксування факту проголошення

У журналі судового засідання зазначається дата й час проголошення ухвали, прізвища суддів, сторін і осіб, присутніх у залі.

2. Проголошення ухвали у закритому судовому засіданні

Якщо судовий розгляд здійснювався у закритому засіданні (наприклад, у справах про усиновлення, захист персональних даних, злочини проти статевої свободи тощо), то ухвала проголошується без розголошення конфіденційних даних. Відповідно до ч. 7 ст. 268 ЦПК України, суд може обмежитися оголошенням лише резолютивної частини без публічного викладення мотивів, якщо це потрібно для захисту приватного життя сторін.

3. Правові наслідки проголошення ухвали

Момент проголошення ухвали має низку правових наслідків:

1. Початок перебігу процесуальних строків – для апеляційного та касаційного оскарження.

Наприклад, відповідно до ст. 354 ЦПК України, апеляційна скарга подається протягом тридцяти днів з дня проголошення ухвали.

2. Завершення судового розгляду справи в суді першої інстанції.

Від цього моменту суд не має права вносити зміни до ухвали, окрім випадків її виправлення чи роз'яснення (див. підпункт 4.4).

3. Виникнення обов'язку виконання судової ухвали.

Хоча ухвала набирає законної сили лише після спливу строку оскарження або розгляду апеляційної скарги, саме з моменту проголошення вона набуває легітимного статусу судового акту.

4. Формування правової визначеності.

Проголошена ухвала встановлює, що суд розглянув справу по суті, й жодна сторона не може вимагати повторного розгляду тих самих питань у тому ж процесуальному порядку.

5. Публічність і відкритість як гарантії справедливості

Проголошення ухвали у відкритому судовому засіданні забезпечує довіру суспільства до суду.

Європейський суд з прав людини у справі “Преторіус проти Нідерландів” (Pretorius v. Netherlands) підкреслив, що публічне оголошення судових ухвал є складовою гарантії справедливого судового розгляду (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Таким чином, процедура проголошення ухвали має не лише формальне, а й глибоке правове та суспільне значення – вона завершує процес правосуддя, забезпечуючи реалізацію принципу відкритості судової влади [6, с. 146].

ВИСНОВКИ

У ході дослідження теоретико-правових і процесуальних засад судових дебатів та ухвалення судових рішень було з'ясовано, що ці інститути є невід'ємними елементами судового розгляду, які забезпечують реалізацію основоположних принципів правосуддя, визначених Конституцією України та міжнародно-правовими актами.

Судові дебати – це заключна стадія судового розгляду, у межах якої сторони узагальнюють докази, викладають свої правові позиції, оцінюють результати дослідження доказів і надають суду аргументовані пропозиції щодо ухвалення рішення. Їхня правова природа полягає у поєднанні процесуальної форми та риторичної майстерності, спрямованої на переконання суду у правильності позиції сторони. Саме на етапі дебатів найбільш повно реалізуються принципи змагальності сторін, рівності перед законом і судом, гласності та безпосередності судового розгляду.

Історичний розвиток інституту судових дебатів свідчить, що вони завжди були ключовим механізмом реалізації права на захист і права на справедливий суд. Від риторичних промов античних часів до сучасних процесуальних форм – дебати залишаються символом демократичності судової процедури. В Україні становлення цього інституту пройшло складний шлях – від формальних промов радянського періоду до сучасного, заснованого на принципах змагальності та правової рівності.

Нормативно-правове регулювання судових дебатів ґрунтується на положеннях Конституції України, процесуальних кодексів (КПК, ЦПК, ГПК, КАС) та Закону України «Про судоустрій і статус суддів». У них визначено послідовність дебатів, права та обов'язки учасників, а також гарантії дотримання принципу змагальності. Особливу увагу приділено вимогам до змісту судових рішень, їх мотивованості, законності та обґрунтованості.

Важливою гарантією справедливого суду є ухвалення судового рішення, яке має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Воно завершує судовий процес, відображає результати оцінки доказів і є актом державної влади, що має обов'язковий характер. Мотивувальна частина рішення повинна містити аналіз усіх істотних обставин справи, доводів сторін і правову оцінку доказів, що відповідає вимогам статей 263–268 ЦПК України та статті 370 КПК України.

Практика Європейського суду з прав людини (справи *«Серявін та інші проти України»*, *«Проніна проти України»*, *«Руїс Торіха проти Іспанії»*) підкреслює, що судові рішення мають бути не лише юридично правильними, а й переконливо мотивованими. Відсутність достатнього обґрунтування чи ігнорування доводів сторін розцінюється ЄСПЛ як порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це вимагає від національних судів України підвищення рівня правової культури та аналітичної аргументації в судових рішеннях.

У ході дослідження також встановлено, що судові дебати та ухвалення рішень мають не лише процесуальне, а й соціально-політичне значення, оскільки відображають рівень демократичності судової влади, відкритість правосуддя та довіру суспільства до судової системи.

Окремої уваги заслуговує впровадження цифрових технологій у судовий процес, зокрема системи «Електронний суд», онлайн-засідань, електронного документообігу та електронних доказів. Ці інновації відкривають нові можливості для забезпечення доступності та оперативності правосуддя, але водночас вимагають чіткого законодавчого врегулювання та гарантій захисту інформації.

Підсумовуючи результати дослідження, можна сформулювати такі основні висновки:

1. Судові дебати є ключовим етапом судового процесу, що забезпечує реалізацію принципів змагальності, гласності та рівності сторін.

2. Ухвалення судового рішення – завершальний акт правосуддя, який має владний характер і визначає правові наслідки для сторін.

3. Вимоги до законності, обґрунтованості та мотивованості рішень є складовими гарантій справедливого суду.

4. Конституція України, процесуальні кодекси та міжнародні стандарти ЄСПЛ створюють правову основу для ефективного функціонування інституту судових дебатів.

5. Практика ЄСПЛ істотно впливає на розвиток національної судової практики, сприяючи підвищенню якості судових рішень і зміцненню принципу верховенства права.

6. Подальший розвиток судового процесу в Україні потребує вдосконалення процесуального законодавства, посилення ролі суддів у забезпеченні змагальності сторін, а також широкого впровадження цифрових технологій у судову діяльність.

Таким чином, судові дебати та ухвалення судових рішень є не лише процесуальними елементами судового розгляду, а й засобами реалізації конституційних засад правосуддя, що забезпечують законність, справедливість та довіру громадян до судової системи України. Їх подальше вдосконалення – це стратегічний напрям розвитку українського судочинства в умовах європейської інтеграції та утвердження верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
4. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) // Ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 52.
6. Бабіков, В. В. Судові дебати у кримінальному процесі: теорія та практика: монографія. Харків: Право, 2020. 256 с.
7. Гловюк, І. В. Змагальність у кримінальному провадженні України: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Одеса: Юридична література, 2019. 384 с.
8. Кучеренко, І. М. Судове рішення в системі правосуддя України: поняття, структура, вимоги: навч. посіб. Київ: КНТ, 2021. 212 с.
9. Михайленко, О. Р. Процесуальні гарантії справедливого суду в контексті практики ЄСПЛ. // *Вісник Академії правових наук України*. 2022. № 1(130). С. 34–42.
10. Господарський процес в суді першої інстанції за новими правилами. Книга-інфографіка / Т. Васильченко, О. Причко. Київ : Алерта, 2018. 472 с.
11. Господарський процес України : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 316 с.

12. Господарський процес : навч. посіб. / В. А. Кройтор, О. В. Синегубов, О. Г. Бортнік [та ін.] ; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 328 с.
13. Травневі правові читання: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти – Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. 470 с.
14. Мелех Л. В. Господарський процес України : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 316 с.
15. Господарське процесуальне право (у схемах і таблицях) [Текст]: навч. посіб. / [Н. В. Никитченко та ін.] ; за ред. Н. В. Никитченко ; Держ. фіск. Служба України, Ун-т держ. фіск. служби України. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 439 с.
16. Курило В.І., Світличний О.П. Господарське законодавство: [навчальний посібник] / Курило В.І., Світличний О.П. К.: ІРІДІУМ, 2019. 360 с.
17. Господарський процес : підручник / О. П. Світличний. 2 вид., перероб. і доп. К. : НУБіП України, 2023. 342 с.
18. Возняковська К. А. Господарський процес : Навчально-методичний посібник до програми підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня / Возняковська К. А., Факас І. Б. Біленець Д. А., Добровольська В. В. Чернівці, 2024. 138 с.